

Makale Geliş Tarihi: 30.09.2018 Yayın Kabul Tarihi: 15.11.2018

SİYASAL İLETİŞİMDE NORMATİF BİR DEĞER OLARAK SİYASETNAMELER

Erkam TEMİR*

Öz

Bu alışmada Nizamülmülk'ün Siyasetname ve İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük isimli eserleri siyasal iletişim açısından normatif bir değer olarak ele alınmıştır. Eserlerde yer alan ve günümüz siyasal iletişimi ile ilgili olabilecek tavsiyeler yer yer müstakil bir şekilde verilmiş, kimi zaman ise güncel örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Siyasetname, Tarih, Normatif Değer.

SIYASATNAMEHS AS A NORMATIVE VALUE IN POLITICAL COMMUNICATION

Abstract

In this study, Nizamülmülk's Siyasetnameh and Imam al-Ghazali's Nasihatu'l-Muluk works are considered as normative values in terms of political communication. The recommendations in the works, which may be related with today's political communication are given in a separate manner and sometimes they are supported by actual examples.

Key Words: Political Communication, Siyasetnameh, History, Normative Value.

Siyasal iletişim ortaya çıktığı andan itibaren tarihi sorulara ve yöntemlere ilgisiz kalmıştır. "Sosyal psikolojinin çocuğu" gibi görülen siyasal iletişim bu sebeple genellikle tutumlar, davranışlar ve görüşler üzerine nicel verilere karşı olan metodolojik ilgiyle şekillenme eğilimindedir. 1930'lardan önce bu tür verilerin olmayışı ise tarihi bağlamın göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Siyasal iletişim genel olarak sosyal psikoloji, siyaset bilimi ve kitle iletişimi üzerine inşa edilmektedir. Bu alanda tarihi çalışmalara ise nadiren rastlanmaktadır. Bu yüzden siyasal iletişim çalışmalarında tarihi farkındalık eksikliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Oysa siyasal iletişim kültür, toplum, siyaset, ekonomi, psikoloji ve elbette tarihle ilgili olmalıdır. Bu sebeple "Tarihe karşı açık cehaletine rağmen, alan kendini tarihi anlatılar içinde ve tarih çalışırken bulur" (Ryfe, 2001: 408-411). Bu makalede siyasal iletişim, kendini böyle bir çalışmanın içerisinde bulmuştur.

Fransız düşünür Alexis de Tocqueville (1805-1859) şöyle demektedir (Mulgan, 1995: 194):

Sanki yeniymiş gibi dünyayı hep büyüleyerek ve şaşırtarak ve insanoğlunun doğurganlığına değil de insanların unutkanlığına tanıklık ederek bu kadar çok ahlak ve politika sisteminin birbiri

* Öğr.Gör., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü. e-posta: erkamtemir@gmail.com. ORCID: 0000-0002-4387-2728.

ardına bulunması, unutulması, yeniden keşfedilmesi, kısa bir süre sonra yeniden ortaya çıkmak üzere, tekrar unutulması inanılır gibi değil.

Bu açıdan siyaset, siyaset yöntemi ve dolayısıyla siyasal iletişim tarihi bir süreç içerisinde kendini tekrarlamaktadır. Bu durum belki “tarih tekerrürden ibarettir” sözü ile daha sade bir şekilde ifade edilebilir. Fakat Herakleitos (MÖ 535-MÖ 475), “bir nehirden iki defa yıkanılmaz” önermesinde bulunmuştur (Aster, 1999: 46). Tarihçiler olayların yalnızca sebep ve sonuçlarıyla ilgilenmekle yetinmeyip bu olaylarda “eğilim” arama gayreti içerisindeyler. Zira tarih “hareket” demektir ve geçmişten günümüze, günümüzden geleceğe doğru sürekli akmaktadır. Hareket eden bir aracın başlangıcı, hangi doğrultuda ilerlediği ve hızı tespit edilebilirse aracın nihai varış noktasını tahmin ve tespit etme imkânı bulunmaktadır. Tarihi açıdan bu netlikte bir tespit yapmak mümkün olmamasına rağmen “bu eğilimler tarihçinin dünü, bugünü ve bir ölçüde yarını anlamasında önemli ipuçları sağlar.” Tarih tamamen tekerrürden ibarettir olamayacağı gibi öte yandan tarihi eğilimler belirli bir süreklilik de sağlamaktadır. Böylelikle Sander hiçbir olayın değişimden etkilenmeden tekerrür etmesinin mümkün olmadığını ancak hiçbir değişimin ise tarihle güncel olaylar arasındaki sürekliliği tam manasıyla ortadan kaldıramayacağını belirtmektedir (Sander, 1989: 21-23). Bu sebeple siyasal iletişimde neyin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili tarihi kaynaklara başvurmakta bir beis görülmemektedir. Ancak tarihi tecrübeleri, değişen koşullar çerçevesinde değerlendirmek de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada günümüz siyasal iletişim **yöntemi** için siyasetnamelerin normatif bir değer olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ele alınmıştır. Zira siyaset İslam Medeniyetinde ve Türk kültüründe insanın cemiyetteki görevlerini ve herkese faydalı olması gerektiğini öğreten bir kavramdır (Işık, 1981: 90-124).

Çalışma Selçuklu dönemine ile sınırlı tutulmuş olup dönemin en geniş çaplı siyasetnameleri olan Nizamülmülk’ün¹ Siyasetname ve İmam-ı Gazali’nin² Nasihatü’l-Mülûk isimli eserleri irdelenmiştir. Çalışmada söz konusu iki eser taranarak siyasal iletişim açısından anlamlı olabilecek ve günümüz siyasal iletişimi için normatif değerler taşıdığı düşünülen nasihatler güncel örneklerle desteklenmek suretiyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Siyasal İletişim ve Siyasetnameler

Siyasal iletişim, “iletişim yöntemleri ile oy toplama çabası” olarak düşünüldüğünde İslam Medeniyeti ve Türk kültürü açısından ilk siyasi partinin kuruluşundan önceye gidilemez. Oysa siyasal iletişim tanımlarında kamuoyunun güvenini ve desteğini elde etmek, cemiyetin inşası ve vatandaşların devletle olan

¹ 1018-1092; Ebu Ali Kıvamuğdin Hasan bin Ali bin İshak et-Tusi.

² 1058-1111; Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

bağlarını hissetmeleri (alıntılayan Karahan Uslu, 1996: 790; aktaran Lilleker, 2013: 11) için yapılan veya yapılması gereken uygulamalara sıklıkla değinilmektedir. Nitekim siyasal iletişim, akademik bir alan olarak her ne kadar yeni olarak nitelendirilse de bizatihi siyasal iletişimin tarihinin ise en az siyasetin kendisi kadar eski bir tarihi olduğu söylenmektedir. Örneğin bu konuda Darren Lilleker 1213 yılında Papa III. Innocent'in (1160-1216) İngiltere kralı Kral John'u (1166-1216) aforoz etmesinin ardından "Papa'nın öküzü" olarak tanınan mührü, kilisenin duvarına astırmasını bir siyasal iletişim örneği olarak gösterir. Bu mühürle krallığın artık Kilise tarafından tanınmadığını açıklayarak "Krala uymaya devam et, cehenneme git!" mesajının verildiğini ve bunun günümüzde siyasetçilerin sıklıkla başvurduğu bir yöntem olup halkın desteğini almak için yapıldığını söyler (Lilleker, 2013: 12). Öte yandan siyasal tarih açısından oldukça farklı bir görünüm sergileyen Rusya'da da siyasal iletişimin tarihi bağları ile ilgili benzer vurgular yapılmaktadır. Örneğin "Bölgesel Dokümanlarda Siyasal İletişim Tarihi" isimli makalesinde Profesör Rojnikova Tatyana Pavlovna, Rusça tarihi metinlerin incelenmesinin siyasal iletişimin geleneklerini ve bakış açılarını açıklamak için oldukça önemli olduğunu söylemektedir (Pavlovna, 2016: 358). Jan Dumolyn ise siyasal iletişimin orta çağ tarihçileri tarafından uyarlanmaya çalışıldığına değinmektedir. Orta çağ siyasal iletişimini analiz etmek için kullanılan kavramların genellikle çatışmadan ziyade tarihi toplumlarda fikir birliğini vurgulayan yapısal-işlevselci bir paradigma içinde yer almasının bu çalışmalara etki ettiğini belirtmektedir. İletişimin merkezi bir tarihi sorun olarak ele alınmasının potansiyel olarak tehlikeli olduğunu iddia etmekte ve tarihçilere ironik bir şekilde bu tür konularla sosyal bilimlerde "moda" olduktan sonra ilgilenmeye başladıkları eleştirisini getirmektedir. Siyasal iletişimle ilgilenen "orta çağcılar"ın kullandıkları popüler kavramların altyapısını araştırmakta ve bu kavramların uygulanış biçimlerini irdelemektedir. Tarihçilere sadece ticaret yolları ve ticaretin gelişimi gibi klasik temalara odaklandıkları ve iletişim kavramını "sadece aynı şeyleri söylemenin yeni bir yolu" olarak tanıttıkları eleştirisinde bulunmaktadır. "orta çağcılar"ın siyasal iletişim ile ilgilenirken sosyal ve siyasi çatışmayı vurgulayan veya örtbas eden yaklaşımlarla ilgilenmeleri gerektiğini söylemektedir (Dumolyn, 2012: 35-52).

Böylelikle siyasal iletişimin tarihi perspektifinin genişletilerek tarihten bir takım normatif değerler elde etme çabası ve bu gayretin eleştirisi literatürde mevcuttur. Türk tarihi açısından siyasal iletişimde normatif bir değer olarak ele alınabilecek bariz kaynaklardan biri devrin gerekliliklerini, devlet idaresinin ne şekilde yürütülmesi gerektiğini, hükümdarların ve diğer tüm siyasi aktörlerin birbirleri ve halkla ilişki ve iletişimlerini ne şekilde kurmaları gerektiğini nasihatler biçiminde aktaran siyasetnamelerdir (Kafesoğlu, 1955: 231-256). Siyasetnamelerin çoğu devlette görevli kişiler tarafından yazıldığından bu kişiler siyaset ilmini ve yöneticiliği bizzat tecrübe ederek öğrenmişlerdir. Burada gaye, devlet işinin en iyi şekilde nasıl icra edileceğini ortaya koymaktır ve temelde din, moral değerler ve tecrübeye dayalıdır. Siyasetnameler, ne sadece bir filozofun siyasi felsefesi ne de sadece bir bilginin hükümet teorisidir (Rosenthal, 2010: 62). Ancak yine de siyasetnameler çoğu zaman normatiftir ve değer yüklüdür.

2. Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

Siyasetnamelerde, birbirinden farklı birçok konuda tavsiyeler ve telkinler bulunmaktadır. Bu makalede aktarılabilecek olanlar bunların küçük bir kısmı olup, günümüz siyasal sistemi ve siyasal iletişimi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olanlardır.

2.1. Nizamülmülk'ün Siyasetname İsimli Eseri

Bu konuda en bariz örneklerden biri Melikşah'ın fermanı üzerine, Nizamülmülk'ün yazdığı "Siyasetname" isimli eserdir. Nizamülmülk, bu eserde şu tavsiyelerde bulunmuştur:

Öncelikle hiçbir sultanın bu kitabı göz ardı etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Dünya liderlerinin ilim sahibi oluşunu, insanların yolunu aydınlatan onları karanlıklardan kurtaran bir muma benzeten Nizamülmülk, "Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla payidar kalmaz" ifadelerini kullanmaktadır. Ülke yönetenlerin zeki olmasının, bin kişilik bir ordudan daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Hükümdar, öfkelenildiği zaman öfkesinin aklına değil, aklının öfkesine tahakküm etmesi lazımdır. Padişahın, divan-ı mezalime³ başkanlık ederek, mazlumların hakkını zalimden alıp onlara vermesi gerektiğini ve konuyu aracısız bir şekilde bizzat kendisinin dinlemesi ve çözmesini tavsiye eder (Nizamü'l-Mülk, 2009: 4-180).

Günümüz dünyasının en popüler siyasi liderleri de buna benzer uygulamalar yapmaktadırlar. Örneğin 2009 yılında dönemin Rusya başbakanı olan Vladimir Putin, aralarında ülkenin en zenginlerinin de olduğu ve işçilerinin bir süredir maaşını ödemeyen fabrikatörleri toplayarak "Fabrika neden bu hale geldi?", "Burasını çöp yığınuna çevirmişsiniz", "Neden herkes benim geleceğimi öğrenince hamamböcekleri gibi dolaşmaya başladı? Neden daha önce karar almadınız?" ifadelerini kullanmış ve "Sizin bencilliğiniz ve cimriliğiniz beni buralara kadar getirdi. Ya paralarını ödersiniz ya da fabrikalarınızı millileştiririm" diyerek cebinden çıkardığı anlaşmayı fabrikatörlere imzalatmıştır. Görüldüğü gibi Putin, bu olayda emri altında çalışan birçok birimi görevlendirerek bu sorunu hallettirmek yerine, bizzat kendisi müdahil olmuş adeta Siyasetname'de belirtildiği gibi bizzat kendisi mazlumların hakkını zalimden alıp onlara vermiştir. Bu olay o günlerde popüleritesini yitirmekte olan Putin'in tekrar popüleritesinin artmasına, halkın arasında adeta kahraman ilan edilmesine sebep olmuştur. Putin, kentten ayrılırken halk, onu sevgi gösterileri ile uğurlamıştır (Komsomolskaya Pravda 2009).

Nizamülmülk, padişahların büyük kapılar, kaleler, dehlizler ve perdeler ardında oturdukları zaman art niyetli olanların ve zalimlerin, mazlumların padişahın karşısına çıkmasını engelleyeceklerini söylemektedir. Halk, eğer problemlerin çözümü için

³ Vatandaşların şikayetlerinin dinlendiği insan hakları mahkemesi veya ombudsmanlık kurumu gibi işlev gören mekanizma (Alodalı ve Usta, 2017:169).

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

devlet yetkililerine defalarca denemesine rağmen ulaşamıyorsa, hükümdar hakkında suizanda bulunmaya başlar ve art niyet oluşur. Bürokrasideki bu engeller yüzünden işlerin aksaması, bozgunculara fırsat verir, sorunların üzerine adeta bir sis perdesi örtülür ve halk, sıkıntılarla karşı karşıya kalır (Nizamü'l-Mülk, 2009: 17-169). Hükümdarın, emri altında çalışanları gizlice sürekli denetlemesi gerektiğini, ülkenin müspet, menfi geleceğinin bu kişilere bağlı olduğunu belirtir (Nizamü'l-Mülk, 2009: 29-49).

Yöneticilerin, idaresi altındakileri ve bilhassa ordunun durumunu araştırıp haberdar olması gerektiğini ve aksi takdirde şanına zarar geleceğini, halkın onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğunu düşüneceğini söyler ve halkın kendisini; “Şayet padişah olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak” olarak göreceğini, şayet eğer haberdar değilse “ahmak, aymaz kara bir cahil” olduğunu düşüneceğini ifade eder (Nizamü'l-Mülk, 2009: 59-85).

Siyasetname’de sık sık halkın tüm haklarının korunması tavsiye edilir. Sultan Mahmud⁴ ile ilgili aktarılan şu hikâyeye de bunlardan biridir: Sultanın, Irak fethi esnasında Deyr-i Geçi isimli bir kervansarayda, eşkıyalar bir kadının malının gasp ederler. Eşkıyalar, Kirman eyaleti yakınındaki **Kuç u Beluç** vilayetindendirler. Sultanın yanına giderek şikayetini anlatan kadın, sultandan ya malını gasp edenlerden alıp kendisine geri vermesini ya da malının değerini kendisine ödemesini ister. Sultan, kadına Deyr-i Geçi’nin neresi olduğunu sorunca kadın, şu sert cevabı verir: “Hakkında malumat sahibi olup idare ve muhafaza edebileceğin kadar memleket fethet!” Sultan kadına haklı olduğunu ve fakat bahsedilen bölgenin çok uzak ve kendi hakimiyeti altında olmayan bir bölge olduğunu söyleyince kadın ona: “Mademki tebayı kollayamıyorsun cihanın jandarmalığına ne diye soyundun, daha koyunları kurttan koruyamıyorken bu ne çobanlık davasıdır? Şimdi benim şu zayıflığıma ve senin şu aczine bak” cevabını verir. Gözleri dolan sultan, kadının zararını kendi karşılayacağını ve eşkıyalara da elinden geleni yapacağını söyler (Nizamü'l-Mülk, 2009: 86-87).

Görüldüğü gibi bu ve benzeri birçok hikâyede, halka karşı adil olunması gerektiği nasihatleri bulunmakla birlikte aynı zamanda halka karşı tahammül sınırlarını zorlayacak derecede hoşgörü tavsiye edilmektedir. Günümüzde siyasiler zaman zaman halktan insanların kendilerine aktardıkları şikayetleri, yönelttikleri problemlere veya basın eleştirilerine tahammül edememekte, onlara sert sözlerle cevap vermekte, hatta hakaret etmekte ve halkın nefretini kazanmaktadırlar. Siyasal iletişim uzmanları ise onları sık sık uyarılmaktadırlar. Örneğin ABD Başkanı Donald Trump, Mika Brzezinski isimli gazetecinin sabah programında kendini eleştirmesi üzerine “geri zekalı” ve “psikopat” gibi ifadeler kullanmıştır (Washington Post 2017). Donald Trump, bu ve benzeri tahammülsüzlükleri ile sık sık tepkileri üzerine çekmektedir.

---

⁴ 971-1030; Gazneli Sultan Mahmud, Yemin el-Devlet Abdülkasım Mahmut ibn Sebük Tigin (Turan, 1969).

Nizamü'l-Mülk elçilik vb. görevlerde bulunacak olanların seçilirken fiziki özellikleri düzgün, devlet tecrübesi olan, gerektiğinde sözünü sakınmadan söyleyebilecek, çokça yurtdışı tecrübesi olan genel kültürü oldukça yüksek (her ilmi nefsinde toplamış), kuvvetli bir hafızaya sahip ve anlayışlı kişilerden seçilmesi gerektiğini söyler (Nizamü'l-Mülk, 2009: 137). Bu konuda örnek olarak 2010 yılında İsrail ile Türkiye arasında yaşanan ve basına "alçak koltuk krizi" olarak yansıyan kriz ele alınabilir. Dönemin İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon Türkiye'de yayınlanan bir dizide İsrail'in küçük düşürüldüğünü söyleyerek, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisini İsrail Parlamentosuna çağırıştır. Ayolon, görüşmeden hemen önce basın mensuplarını yanına çağırarak kendinden daha alçak bir koltuğa oturttuğu Türk büyükelçiyi basın mensuplarına göstermiş, fotoğraf çektirmiş ve İbranice, "Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim" demiştir. Diğer taraftan fotoğraf çekimi için el sıkışmayı da reddetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Türkiye ve İsrail arasında bir kriz ortaya çıkmıştır. Dönemin Türk büyükelçisi olayla ilgili yaptığı açıklamada, "Eğer Bakan Yardımcısı bu ifadeleri İbranice değil İngilizce kullanmak cesaretini gösterebilseydi kendisine gerekli cevabı anında verirdik" açıklamasını yapmıştır (Milliyet.com.tr 2010). **Bu krizden sonra, İbranice bilmeyen birinin** İsrail Büyükelçisi olması ve bu sebeple kendisine ve ülkemize yöneltilen aşağılayıcı sözleri anlayamaması ve cevap verememesi, Türk büyükelçinin yanında da söylenenleri anlayarak kendisini uyaracak kimsenin dahi olmayışı, davet edildiği ortamda kendisinin oturtulduğu alçak koltuğun bir aşağılama unsuru olduğunu fark edememesi oldukça eleştirilmiştir. Nizamülmülk'ün elçilerin fiziki özellikleri düzgün, devlet tecrübesi olan, gerektiğinde sözünü sakınmadan söyleyebilecek, çokça yurtdışı tecrübesi olan genel kültürü yüksek, kuvvetli bir hafızaya sahip olan kişiler olmasını tavsiye etmesinin önemi, bu gibi olaylarla ortaya çıkmaktadır.

Nizamülmülk'ün verdiği önemli tavsiyelerden biri de hükümdarın, onların yakın hizmetinde bulunanlar ile fazla düşüp kalkmasının onun zayıf karakterli biri olarak değerlendirileceğine ve itibarının zedelenmesine yol açacağını söylemesidir. Diğer taraftan üst rütbeli askerlerle ve komutanlarla gereğinden fazla haşır neşir olmak emre itaatte gevşekliğe, küstahlığa ve hırsızlığa meyletmelerine neden olur, demektedir. Devlet yönetimde askeriye gibi katı hiyerarşinin bulunması gereken kurumlarda, astlar meramlarını ancak bir üstüne aktarmak durumundadır. Aksi takdirde üste itaat ortadan kalkar, hiyerarşik düzen bozulur. Büyük zorluklarla yetiştirilip çeşitli makam ve mevkilere getirilmiş şahıslar, küçük hatalar işlediklerinde onları alenen azarlamak onurlarını zedeler ve bu telafisi mümkün olmayan bir durumdur. Mazur görülebilir hatalar işleyen kişiler gizlice çağrılarak; "şöyle bir hata yaptın, biz ise önünü açtığımız, terfi ettirdiğimiz bir kişiye engel olmayı, onu azletmeyi istemeyiz. Bu sebeple seni bu defalığına mazur görüyor ve bundan böyle bu şekilde davranışlarda bulunmaman hususunda seni uyarıyoruz" şeklinde ikaz edilmelidir. Eğer bu uyarıdan sonra kişi, hatalı işlerine devam ederse gerektiği şekilde cezalandırılır. Nizamülmülk yakın

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

korumalar, muhafızlar gibi unsurlara büyük bir özen ve dikkatle yaklaşılması gerektiğini söyler. Bu kişilerin gizli veya aşikâr olan durumları tetkik edilmelidir. Bu zümrenin tamahkar olabileceği, ihanet edebileceği bu ihanetin ise ağır bedelleri olacağını unutulmaması gerektiğini söyler. Verilen bir görevi başarı ile ifa eden herhangi bir görevli, gecikmeden takdir edilmeli ve gereğince ödüllendirilmelidir. Devlet meseleleri çözülürken acele edilmemeli, hükümdar kendisine gelen bilginin doğruluğunu teyit etmeli, konunun tüm yönleriyle açığa çıkması için mesele araştırılmalıdır. İşlerin uyum içerisinde istikrarlı bir şekilde yürüyebilmesi için bir kişiye iki resmi görev verilmesine karşı çıktığı gibi aynı işin iki farklı kişiye verilmesine de karşı çıkmıştır. İki resmi görev bir kişiye verildiğinde bu işlerden birinin muhakkak suretle aksayacağını belirtmektedir. İki görevi birden üstlenmesi istenen kişi, mütemadiyen kabahatli duruma düşecek, töhmet altında kalacak ve yapılan işten de verim alınamayacaktır. Aynı işin iki kişi tarafından yürütülüyor olması ise, bu kişiler kendi gayret ve çabalarıyla işin iyi yürütülmesinin sonucunun kendileri ile aynı işi yapan diğer kişiye mal edilebileceğini düşünebilir. Yaptığı işin takdire layık görülmeceğini, nasılsa diğerinden olduğunun düşünüleceğini vehmeden şahıs, inisiyatif alma ve iş yapma konusunda isteksiz davranır. Ortaya bir problem çıktığında ise, her iki kişi de sorumluluğu üstlenmeyecek, suçu diğerinin üzerine atacaktır. Böyle bir durumda suç, bu iki kişide de değil, aynı göreve iki kişiyi atayan yöneticidir. Üstün niteliklere sahip, faziletli, şanlı kişiler dururken, ne idiği belirsiz, vasıfsız, faziletsiz kişilere görev verilmesi veya bir şahsı birden fazla işte görevlendirip belirtilen bu diğer nitelikli insanlara herhangi bir meşguliyet verilmemesi, cehalet ve liyakatsizliktir. “Herkes fazilet, kifayet ve liyakatince görev tevdi edilmelidir.” Daha önce devlete hizmet etmiş, fayda sağlamış, nam sahibi kimselerin, herhangi bir görev verilmeyerek bir kenara atılması da böyledir. Bu insaniyete sığmadığı gibi, teamüllere aykırı ve yöneticinin şanına yakışmayan bir durumdur. Bu gibi kimseler, kendilerine bir görev verilmedikleri takdirde devletten umutlarını keserler ve hatta yönetime karşı kötü emeller beslemeye başlarlar. Yönetimde gördükleri hataları ifşa eder, hükümdarın etrafında ondan gizli yapılan işlerin hükümdarın kulağına gitmesini sağlarlar ve üzülmesine sebebiyet verirler. Hatta içlerinde toplumda söz sahibi olanlar var ise kargaşa çıkararak toplumun provoke edilmesine ve yöneticilerin hiddetlenmesine sebep olurlar. Böylelikle ülkede büyük bir fitne çıkmış olur (Nizamü'l-Mülk, 2009: 143-244). Görüldüğü gibi bu örnek ve nasihat de günümüz açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Zira toplumda belirli bir karşılığı olan milletvekillerinin, bakanların vb. liderler tarafından dışlandığı durumlarda veya günümüzde devlette üst düzey mevkilerde görev yapan bürokratların bir kısmının ilerleyen dönemlerde bir kenara atıldığı durumlarda sıklıkla yukarıdaki örnekte verilen vahim sonuçlar doğmaktadır.

Nizamülmülk'ün astların meramlarını ancak bir üstüne aktarmaları gerektiği aksi takdirde üste itaatin ortadan kalkacağı ve hiyerarşik düzenin bozulacağını söylemesi günümüz açısından güncel bir konudur. Keza Resmî Gazete 'de 9/1/1961 tarih ve 10702 sayı numarası ile yayımlanan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 25. maddesinde “Her asker resmi ve şahsi işlerinden dolayı müracaatını söz veya yazı ile en yakın amirinden başlayarak silsile yoluyla yapar” denmektedir

(Mevzuat Bilgi Sistemi 1961). Emir komuta zinciri olarak anılan bu uygulama sadece askeri birimlerle ilgili olmayıp aynı zamanda günümüzde kamu kurumlarında, siyasi kuruluşlarda ve ticari kuruluşlarda düzen sağlamak için kullanılmaktadır.

Nizamülmülk'e göre, iyi bir yöneticinin bozgunculuğa müsaade etmemesi, fikirlerinin tutarlı olması, yardımcılarının asil insanlar olmaları, sapık görüşlülerle mücadele edip temiz görüşlülere terfi ettirmesi, zulmedenlere karşı yumuşak davranmaması, yüksek rütbeli askerleri yeni yetmelerden değil, tecrübeli ihtiyar askerlerden seçmesi, etrafındaki kişileri zengin olanlardan değil vasıflı ve hünerli olanlardan seçmesi vb. birçok özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bir gün düşmanla dost, dostla düşman olunabileceğini hesap ederek ona göre davranmalıdır (Nizamü'l-Mülk, 2009: 255-344).

2.2. İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük İsimli Eseri

İmam-ı Gazali'nin Nasihatü'l-Mülük isimli eseri de bu noktada önemli eserlerden biridir. Bu eserin ortaya çıkışı oldukça ilginçtir.

Sultan Sencer⁵ İmam-ı Gazali'yi İmam-ı Azam'ı⁶ kötülediği ile ilgili iddiaları sormak için huzuruna davet eder. İmam-ı Gazali bu daveti kendisini mazur görmesini rica eden bir mektupla reddetmiştir. Mektubunun sonunda Sultan Sencer'e dua etmiş ve bu şekilde kendisine dua etmesinin resmi ve faydasız bir kalıpla yanına gelmesinden daha hayırlı olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Mektubun sonunda ise, yine de fermanın sultana ait olduğunu, şayet gelmesi hususunda ısrarcı olursa bu fermana uyacağını beyan etmiştir. Sultan Sencer'in ısrarı üzerine huzura giden Gazali bu buluşmada aleyhtarlarına ilmiyle üstün gelmiş ve İmam-ı Azam'ı kötülediği konusunda kim ne söylüyorsa yalancı olduklarını belirtmiştir. Bu görüşmede çok sert eleştirilerde de bulunmuştur. Örneğin şöyle demiştir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 6-15):

Tus halkı zulümden yanmış, yok olmuş, soğuk ve susuzluktan dolayı bütün ürünleri mahvolmuştur. Onlara acı ki; Allah da sana acısın. Açlık dert ve belasıyla mü'minlerin boyunları ve belleri kırıldı. Eğer senin atlarının gerdanları, altından olan süsten dolayı aşağı sarkmamış olursa ne zararı var!

Bu görüşmeden sonra Nasihatü'l-Mülük isimli eseri yazmış ve sultana iletmiştir. Eserin günümüz Türkçesine bu çevirisinde sultan yerine "başkan" ifadesi, vezir-i azam yerine "başbakan" ifadesi kullanılmıştır. Eserde yer alan bazı nasihatler şu şekildedir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 26-56):

Liderin en başta yapması gereken, bulunduğu mevkie layık olup olmadığını sıkça düşünmesidir. Yapılan işin sevap ve günahı da buna göre olacaktır. "Liderin bir günlük adil davranışı yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür" (Hadis-i şerif). Başkan da ancak Allah'ın bir kuludur ve gayesi halka hizmet olmalıdır. Halka karşı şefkatli

⁵ 1086-1157; Muizzeddin Ahmed Sencer.

⁶ 699-767; Ebu Hanîfe Numân bin Sabit bin Zûtâ bin Mâh.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

davranmaz ise cennet ona haram kılınır. Başkan evini korur gibi aynı hassasiyetle halkını da korumaya çalışmazsa cehennemde kendine yer hazırlamalıdır. “Kıyamet gününde en şiddetli azaba uğrayacak olan zalim başkandır.” Adaletin timsali olan ve takvasına kimsenin yetişemeyeceği Hz. Ömer bile kıyamet gününden korkarken başkanın halkın durumundan bihaber ve idarecilerinden gafil olarak oturması olmaz. Başkan dürüst ve bildiği ile amel eden alimlerle sürekli görüşmeli, onlardan yol gösterici nasihatler almalıdır. Amil olmayanlardan ise kaçmalıdır. Bu tip insanlar başkanı yüzüne karşı överler. Başkanın onlara sunduğu makamı, mevkii ve malı mülkü severler. Bu sebeple doğruları başkana söyleyemez, gizlerler. Çeşitli hilelere başvurarak başkanın arzuları doğrultusunda ilerlerler. Bu ise en sonunda kendilerini rüsva eder başkanı ve halkı da kötü duruma düşürür. Oysa dürüst alimler başkanın onlara sunacağı makama, mevkie, mala ve mülke karşı bir sevgi beslemezler ve uyarılarda bulunurken yine de şefkatli ve insafli davranırlar. Başkan haklı nasihatleri dinlemelidir. Alimler de üzerlerine düşen vazifeyi yapmalı ve ona öğütler vermelidir. Söylenmesi gereken hak sözleri, kesinlikle eğip bükmeden söylemelidirler. Başkanın gururunu kabartacak şeyler söylememelidirler. Bu şekilde davranıp onun gururunu kabartanlar zulmüne ortaklırlar. Başkan, görüştüğü insanların ona sürekli övgüler yağdırmasından gurura kapılmamalıdır. Çevresindeki insanların ve kendisi ile irtibat kuranların onu sürekli övmeleri, tüm halkın ondan memnun olduğu anlamına gelmez. Yüzüne karşı bu övgüleri yapanlar, çoğunlukla korkudan böyle davranırlar. Başkan halkın gerçek durumundan haberdar olmalıdır. Bakanlar ve başkanın yardımcılarını onun bilmediği şeylerle ilgili onu sürekli bilgilendirmelidir. Eğer başkanın fitratında zalimlik varsa, etkili konuşmalar yaparak onu bu huyundan vazgeçirmeye çalışmalıdırlar. Başkan hiç kimseden kanunlara aykırı bir iş yapılmasını istememeli ve kanunlara aykırı bir iş için ricacı olan bir kişinin işinin yapılmaması sonucunda gücenmesine de aldırılmamalıdır.

Günümüzde insanlar birçok liderle ilgili onların danışmanlarının onları yanlış yönlendirdiği, gerçekleri onlara yansıtmadığı, sadece onlara dalkavukluk yaptıkları gibi eleştirilerde bulunmaktadır. Ayrıca literatürde liderin içinde bulunduğu bu durum güç zehirlenmesi (power poisoning) olarak ifade edilmektedir. Robert I. Sutton'a göre, bir insan diğer insanların üzerine bir güç unsuru olarak geçtiğinde, bu kişiler bireysel ihtiyaç ve kaygılarına daha fazla odaklanırlar, başkalarının ihtiyaçlarıyla daha az ilgilenirler ve kurallar onlar için geçerli değilmiş gibi davranırlar. Nasihatü'l-Mülûk eserinde verilen nasihatler bu üç sorunun üçüne de değinmektedir (Stanford University eCorner, 2010).

Başkan, kendisi zulmederse bundan sorumlu olacağı gibi kendi emrinde çalışan memurların, yardımcılarının ve arkadaşlarının zulmünden de sorumludur. Bu sebeple onları düzeltmekle yükümlüdür. Bakanlarını test etmeli, fitratında bozgunculuk olanlar var ise bunları tespit etmelidir. Başkan eğer zulmederek içindeki kırgınlığı düşmanına yansıtmak istiyorsa şunu bilmelidir ki, içindeki siniri yenemeyip bunu karşısındakine yansıtmak isteyen hayvan tabiatlıdır. Böyle yaparak bütün halkı kendine hizmet ve itaat ettirmek istiyorsa, kendini akıllı sanan ahmak bir bilgisizdir.

Erkam TEMİR

Çünkü biraz akıllı olan bilir ki, sürekli etrafında ona hizmet etmek istiyor gibi görünenlerin asıl amacı, ona hizmet değil onun çevresindeki imkanlardan faydalanmaktır. Başkanlar genel itibarıyla kibirlidirler. Bu yüzden ufak şeylere kızıp intikam alma peşine düşerler. Oysa bu davranışlardan uzak durulmalıdır. Üstün ahlaklı olunmalıdır. Başkan kendisine sunulan her meseleyi, mutlaka bir çözüme ulaştırmalıdır. Nitekim kimi zaman küçücük bir mesele çözüme ulaştırılmaz da göz yumulur ise, bir zaman sonra bu o kadar büyük bir belaya dönebilir ki tüm devlet hazinesi harcansa üstesinden gelinemez (İmam-ı Gazâlî 1969: 637-43).

Başkanlar ortaya çıkan tehditleri başbakan ve bakanlarla istişare etmeli, devlet hazinesinden lüzumsuz harcamalar yaparak israfa sebep olmamalıdır. Devletin hazinesini bu şekilde lüzumsuz harcamalar yaparak israf etmesi durumda yönetim kadroları içindeki bozguncu zihniyette olanlar bu durumdan faydalanarak devlet hazinesini yağmalamaya çalışabilirler. Böylelikle bu durum büyüyerek devam eder. Başkan, karakteri bozuk kimseleri ülkesinden uzaklaştırmalıdır. Akıl sahibi, sanatı olan, merhamet sahibi kişileri yanında tutmalı ve bu yolla ülkeyi imar etmelidir. Dünya arzularından sıyrılmış ihtiyar kimselerin tavsiyelerine uymalıdır. Kötü işlerle uğraşanları ve kötü sözler söyleyenleri yurdundan uzaklaştırıp onların bu gereksiz sözlerinden kurtulmalıdır. Ülkenin idari işlerini vasıfsız ve işinin ehli olmayan insanlara vermemelidir. Bu vasıfsız ve işinin ehli olmayan kişilere görevler verilirse, başkanın aklına dahi gelmeyecek yollarla ülkeyi harap ederler ve halkın işlerini mahvederler. Kâmil insan, bulunduğu mevki ve makamdan şeref kazanmaz, ancak belki de o makam o kâmil insan sayesinde değer kazanabilir. Şerefli olan adil olmak, inşafı olmak ve israf etmemektir. Başkan yıllarca hizmet eden devlet görevlilerini, küçük bir sebepten dolayı görevlerinden almamalıdır. Bu vefasızlıktır. “Başkan idaresini çocuk mektebine benzetmemek, sağlam karakterli başbakanını azletmekten ciddî surette sakınmalıdır.” Başkan halkın muhalefetinden çekinmemelidir. Zira halk, yönetimden bir dizi olumsuz davranış görmeden durduk yere ona muhalefet etmez. Başkan halkını hizaya getirmeye çalışmadan önce, kendi yakınındakileri ıslah etmelidir. Başkanın atayacağı başbakan, tüm sözlerinde doğruyu söylemelidir. Olgun bir yaşta ve ağırbaşlı olmalıdır. Kesinlikle hafifmeşrep olmamalıdır ve sır saklamayı bilmelidir. Sır saklamak, devletin tüm üst düzey çalışanları için farzdır. Başbakanlık makamının gereklerini idrak edemeyen, mal mülk peşinde koşarak kanunları hiç sayan ve halkın çıkarlarını hiç düşünmeyen bir başbakanın bu yaptıkları, eninde sonunda ona döner. Sadece bir kişinin aklına güvenerek hareket edilmemeli ve o iş mutlaka deneye tabi tutulmalıdır. Dini bir konuda “İslam şöyle der” gibi bir ifade duyulursa, buna hemen inanılmamalı hayatta olan alim bir kişiden sorulmalıdır. Bir tehlike, tüm yönleri ile araştırılıp tehlikenin nerelerden geleceği irdelenmeden o tehlikeden kurtulmanın mümkün olmayacağı bilinmelidir. Başkanın görüşlerini halka aktaranlar, bu görüşleri hiç tahrif etmeden aktarmalıdır. Halk başkana güvenmesine rağmen eğer başkan halkın genelinin teamülüne aykırı bir şekilde hareket ederse, halk ondan nefret etmeye başlar ve bu noktadan sonra çabalar fayda vermez. Adalet hususunda hiç kimseye ayrıcalık tanınmamalı, bu hususta muhabbete ve dostluğa

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

bakılmamalıdır. “Başkan, idaresi altında bulunan halkın, kendi politikasını benimseyip benimsemediğini iyice anlamalıdır”. Başkan adil, akıllı, sabırlı, hayalî olmalı ve hasetten, gururdan, nekeslikten ve haksız yere düşmanlık etmekten uzak durmalıdır. Emir verirken şakalar yapmamalı, yalan yere vaatler vererek halkı ve yönetimini kendinden soğutmamalı, kanaatkâr olan ve halkta muteber olan bir başbakan atamalıdır. Suçluları ve ahlaksızları cezalandırırken kızgınlığını gidermek için değil, onları ıslah etmek için yapmalıdır. Tüm halkın kendisini sevmesini sağlamalı ve halkı ondan razı olmalıdır. Halka korku salmadan ülke siyasetini yönetmeli ve otoritesini bu çerçevede halka kabul ettirmelidir. Faydasız işlerle uğraşmamalı ve sürekli olarak otoritesini güçlendirecek işlerle ilgilenmelidir. Hıyanet etmedikleri takdirde, üst düzey yöneticilerini kolaylıkla görevden almamalıdır. Başkanın otoritesinin sağlamlığı karakteri bozuk, şüpheli inanca sahip ve kozmopolit şahısları devlet işlerinden uzaklaştırmasına, sürekli bir şeyler koparmak amacı içinde olanları kovmasına ve bulunduğu iş hususunda bir vasfı olmayanları uzaklaştırmasına bağlıdır. Böyle kişilerle çalışmak, mezardakilerle komşuluk yaparak ihtiyaçlarını onlara söylemeye benzer. Aynı zamanda ahmakları ve namussuz bir hayat yaşayanları ve halkın içinde bulunduğu ahvali başkana bildirmemelerine rağmen başkandan işittiklerini hemen halka duyuranları da defetmelidir. Başkan sürekli adil davranmalıdır. Bir şey emrettiğinde emrettiği şeyin içeriğini iyi bilmeli, çevresindekilerinin ne durumda olduklarından haberdar olmalıdır. “Çünkü başkanın yürüttüğü politika, adalete bakışı ve gayesi yakınları tarafından iletilir. Bu sebepten başkanın bunları iyi seçmesi gerekir” (İmam-ı Gazâlî, 1969: 54-114).

Başkana ulaşmanın zor olması ve arada sürekli bir perde bulunması kötü bir durumdur. Halkın, gerektiğinde başkanla kolayca görüşebilmesi halkta bir sevgi meydana getirir. Halkın başkanla kolayca görüşebildiğini bilen memurlar, halka zulmedemez. Halk da birbirine zulmetmekten çekinir (İmam-ı Gazâlî, 1969: 116). Günümüzde her ne kadar etkinliği tartışılır olsa dahi aynı amaca hizmet etmek için CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) gibi merkezler kurulmuştur. Böylelikle Nasihatü'l-Mülûk'te belirtildiği gibi devlet ile vatandaş arasındaki perde (perde ifadesini bürokratik vesayet olarak anlamak mümkündür) kaldırılmak istenmekte, vatandaşların devletin en üst birimlerine doğrudan ulaşabiliyor olması ile memurların halka zulmetmekten korkar hale geleceği düşünülmektedir. Başkan, bir konuda ihtisas sahibi olmayan kişilere, kadınlarla çok haşır neşir olanlara, arada bir şahsi ihtiyaçlarını kendisine dile getirenlere, toplantılar esnasında sesi çok zayıf çıkanlara, eş cinsellere ve cevap vermeye cesaret edemeyen korkaklara asla bir şey danışmamalıdır (İmam-ı Gazâlî, 1969: 117-122).

SONUÇ

Tarihi kaynaklara ilgisiz kalmak tarihin sürekliliği açısından günümüze ve geleceğe ışık tutabilecek ipuçlarını kaçırmaya neden olabilir. Siyasetname ve Nasihatü'l-Mülûk isimli eserlerin ise siyasal iletişim açısından söz konusu ipuçlarını yakalayabilmek için önemli eserler olduğu düşünülmektedir.

Erkam TEMİR

Bu iki eserde yönetenlerin sahip olması gereken fiziki ve ahlaki özelliklerden, siyasal sistemin ne şekilde kurgulanması ve uygulanması gerektiğine, halkla ve diğer çevrelerle iletişimin nasıl kurulması gerektiğinden, izlenen siyasetin toplumda kabul görüp görmediğinin araştırılmasına, danışmaların niteliklerinden davranış biçimlerine, atama ve azletmede uygulanacak kriterlerden hiyerarşik sistemin ne şekilde işlemesi gerektiğine, adalet, ahlak, moral değerler gibi hususlardan toplumsal algının nasıl yönetilmesi gerektiğine, **rüşvet ve yolsuzluk** ile nasıl mücadele edilmesi gerektiğinden din adına istismara maruz kalınmaması için ne yapılması gerektiğine, halka vaatler verilirken yalan söylenmemesinden uygulanacak yöntemlerin deneysel olarak test edilmesine kadar siyaset, yönetim ve iletişim alanlarıyla ilgili geniş çaplı önerilerde bulunmaktadır.

Eserlerde yer alan problemlerin ve bu problemlere sunulan çözümlerin izlerini günümüzde yaşanan birtakım siyasi olaylarda da benzer bir şekilde gözlemlenebiliyor olması siyasetnamelerin geçmişten günümüze ışık tutabilecek normatif değerler olarak değerlendirilebileceği kanısını oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alodalı, M. F. B. ve Usta, S. (2017), "Türk Yönetim Geleneğinde Hesap Verebilirlik Mekanizmaları: Divan-ı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu", *Strategic Public Management Journal*, 3: 6, 168-184, s.169.
- Andrew, H. (2014), *Siyaset*, (Çev.: B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Secilmişoğlu ve A. Yayla), Ankara: Adres Yayınları.
- Aster, E. V. (1999), *İlkçağ ve Orta çağ Felsefe Tarihi*, İstanbul: İm Yayınları.
- Dumolyn, J. (2012), "Political Communication and Political Power in the Middle Ages: A Conceptual Journey", *Edad Media. Revista de Historia*, 13, 33-55.
- Işık, H.H. (1981), *İslam Ahlakı*, Kıbrıs: Işık Kitabevi.
- İmam-ı Gazâlî, (1969), *Devlet Başkanlarına "Nasihati'l-Mülük"*, (Çev.: O. Şekerci), İstanbul: Sinan Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1955), *Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetname ve Türkçe Tercümesi*, Osman Yalçın Matbaası.
- Komsomolskaya Pravda, Vladimir Putin- Oligarham i Çinovnikam v Pikaleve: Zabegali Kak Tarakanı, Tolko Kogda Uznali Çto Ya Yedu, <https://www.kp.ru/daily/24305/499405/>, (Erişim Tarihi: 09.11.2017).
- Lilleker, D. (2013), *Siyasal İletişim: Temel Kavramlar*, (Çev.: A. Altın, S. N. Mustafa, F. M. Tınç, K. Bölükbaşı, B. Ekşi, S. Midilli, Y. Göksun ve A. Nas), İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Siyasal İletişimde Normatif Bir Değer Olarak Siyasetnameler

- Mevzuat Bilgi Sistemi (1961), Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.08.2017).
- Milliyet.com.tr (2010), İsrail’le ‘Alçak Koltuk’ Krizi, <http://www.milliyet.com.tr/israil-le--alcak-koltuk--krizi-gundem-1185364/>, (Erişim Tarihi: 15.11.2017).
- Mulgan, G. (1995), *Apolitik Çağda Politika*, (Çev.: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk, (2009), *Siyasetname- Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi*, (Çev.: M. T. Ayar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oral Sander, O. (1989), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Pavlovna, R. T. (2016), “İstoriya Politiçeskoy Kommunikatsii v Regionalnıh Dokumentah”. *Russkiy Yazık v Polikurtunom Mire*, 358-364.
- Rosenthal, E. I. J. (2010), *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Ryfe, D. M. (2001), “History and Political Communication: An Introduction”, *Political Communication*, 18:4, 407-420.
- Stanford University eCorner (2010), *Power Poisoning*, <http://ecorner.stanford.edu/videos/2567/Power-Poisoning>, (Erişim Tarihi: 18.04.2017).
- Turan, O. (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Uğur, A. (2001), *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Washington Post (2017), *Trump Labels MSNBC Hosts ‘Crazy Mika’ and ‘Psycho Joe’ and Mocks Her ‘Face-Lift’*, https://www.washingtonpost.com/news/reliable-source/wp/2017/06/29/trump-labels-msnbc-hosts-crazy-mika-and-psycho-joe-and-mocks-her-face-lift/?utm_term=.b53365086d14, (Erişim Tarihi: 07.04.2017).